

Hrvatska novolatinska epika*

Nekoliko je razloga zbog kojih sam se u današnjoj prigodi odlučio govoriti o hrvatskoj novolatinskoj epici. S jedne strane, ep je još u antičkoj književnosti visoko cijenjeni žanr, koji taj povlašteni status čuva i žanrovskoj hijerarhiji kakva je uspostavljena u humanizmu: ne zaboravimo da je Petrarca vjerovao kako će ga potomstvo pamtiti upravo po „Africi”, a ne po latinskim sastavcima skromnijega opsega, još manje po onima na pučkom jeziku. S druge strane, hrvatska novolatinska epika doista je golemim dijelom *baština očuvana u rukopisima*, kako glasi naziv našega skupa: brojni epovi preživjeli su stoljeća samo u rukopisima, da bi bili tiskani tek u 19. ili 20. stoljeću, a neki nisu tiskom objavljeni ni do danas. Na takav izbor odlučio sam se i zbog mjesta na kojem smo se sastali. Dubrovnik je tiskaru dobio tek krajem 18. stoljeća, no usprkos tim produljenim predgutenbergovskim uvjetima, cijelo to vrijeme književni život u ovom gradu nije posustajao: štoviše, ne samo da su se u rukopisima čuvali neobjavljeni tekstovi, nego su se vrlo često prepisivala i teško dostupna tiskana izdanja; o tome rječito svjedoče katalogi dubrovačkih knjižnica. Napokon, za razliku od nekih drugih humanističkih vrsta, poput elegije, epigrama, govorništva, latinski ep na hrvatskom se tlu prvi put pojavio upravo u Dubrovniku: više od četiristo godina njegova je sudbina nerazdvojno povezana s ovim gradom.

1.

Po svemu što danas znamo, najstariji ep nacionalne književnosti, i one hrvatskoga i one latinskoga izraza, jest „Otmica Kerberova” („De raptu Cerberi”, oko 1490) Dubrovčanina *Jakova Bunića* (1469-1534). Djelo je tiskano 30, u najgorem slučaju 20 godina prije Marulićeve „Judite”; uzgred, Marulić je Bunićev ep posjedovao u svojoj knjižnici. U tri knjige ravnomjerno je raspoređeno 1006 heksametara; svaka je knjiga još zasebno nazvana po jednoj od Gracija. Fabula se oslanja na poznatu mitsku epizodu o Herkulovu silasku u podzemlje, gdje najslavniji grčki heroj susreće otetoga ljubavnika Hilu, svladava troglavog psa Kerbera i nakon borbe s bogom podzemlja Ditom oslobađa Tezeja. No Buniću zacijelo nije do versifikacije poganskoga mita. Pjesnik računa s alegorijskom interpretacijom epa, pri čemu središnje mjesto zauzima jednadžba Herkula i Krista: Herkul kao pobjednik nad zlim podzemnim silama prefiguracija je Krista kao pobjednika nad paklom.

* Referat održan na skupu *Patrimonium in manuscriptis conservatum* u Dubrovniku 29. ožujka 2005.

Sljedeći ep u žanrovskoj kronologiji po vanjskim obilježjima – veličini i troknjižnoj podjeli – podsjeća na Bunićev prvenac. Riječ je o „Pjesmi o Jeruzalemu” („Solimais”) Šibenčanina *Ivana Polikarpa Severitana* (1472-1526) tiskanoj u Rimu 1509, no koju je autor, prema vlastitu priznanju dovršio prije 1497. Fabularnu okosnicu tvore početna poglavlja starozavjetne knjige *Postanka* (1-3; 6-9), dakle dijelovi u kojima se govori o stvaranju svijeta, prvim ljudima, istočnom grijehu i općem potopu, te druga glava Evanđelja po Mateju, gdje se govori o poklonu maga novorođenom Isusu. Za razliku od Bunićeva epa, *Solimaidi* nije potrebna alegoreza da bi se otkrila njezina kršćanska dimenzija. U argumentacijskoj strategiji važno je uočiti da je Polikarpu neobično stalo do konkordancije Staroga i Novoga zavjeta. Uspostavljanju te veze služe i opetovani proemiji: ima ih ukupno tri.

Upravo te odlike *Solimaide* treba imati na umu kad dolazimo do *Marulićeve* „Davidijade” („Davidias”), najznačajnijega epa hrvatskoga humanizma, s najjačom međunarodnom recepcijom, iako, valja reći, odloženom za gotovo četiri pol stoljeća. Naime, ep koji je nastajao, kako pretpostavljamo, u drugom desetljeću 16. stoljeća, prvi je put objavljen tek 430 godina nakon pjesnikove smrti, 1954. Četrnaest pjevanja starozavjetne priče o Jišajevu sinu Davidu i njegovu usponu do kraljevske vlasti sa žanrovskim prethodnicima vezuje nekoliko vidljivih spona: kao u Polikarpa, i Maruliću je prvorazredan cilj istaknuti jedinstvo Staroga i Novoga zavjeta; i on u pripovijedanju poseže za trostrukim proemijem. Kao u Bunića, i Marulićev je glavni junak *figura Christi*. No u „Davidijadi” alegoreza nije prepuštena proizvoljnom domišljanju, nego čitaoca na nju obvezuje dodatak „Tropologica Davidiadis expositio”, u kojem se ne samo starozavjetnim likovima, već i događajima u kojima oni sudjeluju, sustavno određuju novozavjetni korelati.

U ljeto 1522, u razmaku od nekoliko dana, Polikarp je u Veneciji tiskao dva epa: ponovljeno izdanje „Solimaide” i „Feretreidu” („Feretreis”), posvećenu Gvidobaldu II., devetogodišnjem sinu urbinskoga vojvode Francesca Marije da Montefeltro della Rovere, Polikarpova mecene. Taj drugi ep stopedeset je stihova kraći od prvoga (829 : 979). Riječ je o potpuno sekularnom djelu, genealoškom epu koji slavi obitelj urbinskih vojvoda od pamtivijeka do 1522, kako one iz grane Montefeltro (odatle i naslov), tako i one iz grane della Rovere.

Drugi Hrvat koji je za života uspio objaviti dva epa bio je Jakov Bunić. Godine 1526. u Rimu je tiskan njegov golemi „Kristov život i djela” („De vita et gestis Christi”), u nešto više od 10000 heksametara. Oslanjajući se na sva četiri evanđelja, no najviše na Matejevo, Bunić je priču ispričovjedio linearno, u 16 knjiga. U prvom dijelu, koji obuhvaća prvih devet knjiga, govori se o Isusovu rođenju, djetinjstvu i mladosti. Drugi dio (knjige 10-16) započinje Isusovim sukobom s farizejima, a završava mukom i uskrsnućem. Neravnote-

ža nije slučajna: iza nje se nazire vrlo kompleksna brojčana simbolika, do koje je Bunić očigledno osobito držao. Prvi se dio, naime, dijeli na tri *Hierarchiae* od po tri pjevanja. Svaka je *hierarchia* posvećena po jednoj osobi Svetoga Trojstva: prva Bogu Ocu, druga Sinu, treća Duhu Svetomu. No uz tu trijadičku strukturu svako pjevanje nosi i zaseban naziv po jednom od anđeoskih zborova (*Chori*: 1. *Seraphin*, 2. *Cherubin*, 3. *Throni*, 4. *Dominationes*, 5. *Principatus*, 6. *Potestates*, 7. *Virtutes*, 8. *Archangeli*, 9. *Angeli*). Pjevanja završnog sedmokrnižja naslovljena su prema darovima Duha Svetoga (1. *Timor*, 2. *Pietas*, 3. *Scientia*, 4. *Fortitudo*, 5. *Consilium*, 6. *Intellectus*, 7. *Sapientia*). Pripovijedanje prekidaju različiti umetci: na kraju svake od *Hierarchiae* to su posvetne pjesme u sapfičkim strofama različitim osobama Svetoga Trojstva; u drugom dijelu prva četiri pjevanja završavaju posvetom Djevici Mariji, a posljednja tri ponovno Svetom Trojstvu. Ep tako formalno završava posvetom Duhu Svetomu.

Nullus adhuc cecinit tam clare dogmata Christi / carmine grandiloquo, quam fecerit ipse Iacobus / Illyriae splendor, Racusaeae gloria gentis – oduševljeno je u epigramu *ad lectorem* na kraju knjige zapisao upravo jedan od Bunićevih prethodnika, Ivan Polikarp Severitan. No ni ta hvala, ni u međuvremenu tiskana „Kristijada” („Christias”) Girolama Vide, nisu obeshrabrili još jednoga dubrovačkog patricija da se lati sličnoga zadatka. Riječ je o Damjanu Benešiću (1476? – 1539), autoru „Smrti Kristove” („De morte Christi”), golema epa u više od 8 300 stihova, koji sve do danas ostao u rukopisu. Budući da će o Benešićevu djelu na ovom skupu govoriti Vladimir Rezar, koji je dovršio prvo kritičko izdanje njegova epa, zadovoljimo se konstatacijom kako s Benešićem prestaje razdoblje monumentalne humanističke epike u hrvatskom latinizmu. Desetljeća koja slijede bit će obilježena sužavanjem epske vizure, djelima kraćega daha, što ne znači nužno i manjega estetskoga dosega.

Neki od razloga za takvu mijenu zacijelo su unutarknjiževne prirode. U pripovjednom pjesništvu cijeloga humanističkoga razdoblja vidljiva je konkurencija između heksametra i elegijskog distiha, u ponešto pojednostavljenom prijevodu: između Vergilija i Ovidija. Dubrovčanin *Ilija Crijević* (1463-1520), jedan od najvećih pjesnika hrvatskoga humanizma – i jedan od najvećih latinista u cjelokupnoj povijesti hrvatske književnosti – jednom je zgodom u predgovoru svoje šaljive elegije ironično napisao: *nec cuiusque ingenii est fingere, unde poetae nomen est. Nos non epici, sed opici sumus, sine Venere, sale et gratiis* (*Carm.* 7,23, *praef.*). Ipak, i sam se okušao na epskom zadatku, ali u modificiranom obliku. Ostavio je za sobom nedovršen epilij s temom iz zavičajne prošlosti, „O Dubrovniku” („De Epidauro”), u kojem se pripovijeda o razaranju antičkoga Epidaura (današnjega Cavtata) i bijegu njegovih stanovnika prema sigurnijem području budućega Dubrovnika. U ideološkoj pozadini epa dominira teza o antičkom podrijetlu Dubrovnika: *Barbara Romanis urbs est formata colonis, / Quam*

ueteres dicunt Epidaurum (Carm. 7,3,87-88), što će reći i dubrovačkoga patricijata, čije najuglednije obitelji kroz *vaticinium ex eventu* spominje sam Svevišnji.

Ista eminentno humanistička ambicija da se pronađu antički korijeni rodno-ga grada vidljiva je u geografski bliskom, ali vremenski mlađem „Opisu grada Kotora” („Descriptio Ascrivensis urbis”) Ivana Bone-Bolice (oko 1520-1572). Kotor (Ascrivium) osnovali su Grci iz beotske Askre, koji su se nakon smrti svojega velikog sugrađanina, pjesnika Hezioda, odlučili za kolektivnu seobu: *postquam fata impia Vatem / Ascraeum rapuere suum, tum protinus omnes / Deseruisse domos, atque execrasse Penates* (321-323).

Negdje po sredini između velikih epova kojima dominira naslovni junak i epilija u kojima se pripovijeda povijest prostora stoji hagiografski ep u kojem je glavni lik zavičajni svetac. Tako je portugalski Židov *Diego Pires* (*Didacus Pyrrhus*, 1517-1599) koji je pred progonima našao utočište u Dubrovniku i ondje proveo polovicu svojega dugog života, u rukopisu ostavio nedovršen epilij o dubrovačkom patronu sv. Vlahu („Divus Blasius Rhacusanus”). Vremenski je zacijelo blizak „Život svetoga Ivana, biskupa trogirskoga” („Vita beati Ioannis episcopi Traguriensis”) Bračanina *Sebastijana Mladinića* (1561?- 1621), koji je prvi put tiskan početkom XIX. stoljeća, i to pod tuđim imenom.

2.

Uza sav načelan oprez koji treba imati prema periodizacijskim granicama koje se podudaraju s granicama stoljeća, mnogi razlozi govore u prilog tvrdnji da se kraj humanističkoga razdoblja u hrvatskom latinizmu poklapa s krajem 16. st. Posttridentinska protureformacijska djelatnost dobiva nova obilježja dolaskom isusovaca u hrvatske krajeve i otvaranjem njihovih učilišta (Zagreb, 1607; Rijeka, 1627; Varaždin, 1628; Dubrovnik, 1658; Požega, 1698). Isusovačka *Ratio studiorum* (1599), u kojoj je latinski središnji nastavni predmet, puna će dva stoljeća imati odsudan utjecaj ne samo na jezičnu i verzifikacijsku kompetenciju budućih latinista nego i na formiranje njihova književnoga ukusa, a to će reći i žanrovskih afiniteta.

Gramatički i stilski standard latinske produkcije u sedamnaestom se stoljeću vidljivo podiže, dok se tematski krug suzuje. Kao što znamo, jedna od važnih tečevina protureformacije jest i poticanje pismenosti na narodnom jeziku, pa tako i na hrvatskom etničkom prostoru latinski prestaje biti dominantan književni jezik. Izmijenjen odnos snaga izvrsno se uočava upravo u ovom gradu. Dok u 16. stoljeću i nema spomena vrijedne epske produkcije osim na latinskom jeziku, u 17. stoljeću ne samo što se pišu epovi na hrvatskom jeziku nego se čak i inozemni novolatinski žanrovski klasici prevode na hrvatski (Paskoje Primović: Sannazarov „De partu Virginis”; Junije Palmotić: Vidina „Christias”).

Cjelokupno latinsko pjesništvo 17. stoljeća golemim je dijelom nabožnoga karaktera. Pod tim dominantnim obilježjem često blijede konvencionalne žanrovske ili formalno-stihovne razlike. Stoga nije čudo da i u epici 17. stoljeća dominiraju religiozne teme. Moralfilozofski ep dubrovačkoga isusovca *Benedikta Rogaćića* (1646-1719) o postizanju i održavanju duhovnoga mira kao vrhunca sreće svojom izrazitom didaktičkom orijentacijom najavljuje mijenu žanrovskih ideala („Euthymia sive de tranquillitate animi”, 1690); o uspjehu djela svjedoči drugo izdanje, objavljeno već pet godina nakon prvoga.

Golemi opus Rijčanina *Kajetana Vičića* (? - prije 1700) tek se odnedavna počeo ozbiljnije proučavati; sve do 2000. autoru nije bilo spomena ni u jednoj nacionalnoj književnoj povijesti. To je tim paradoksalnije jer je Vičić autor najduljega latinskoga epa u hrvatskoj književnosti, „Jišajide” („Iesseis”), u 12 pjevanja s više od 13 500 stihova, koja je postumno tiskana u Pragu 1700. Riječ je o versificiranom životopisu Djevice Marije, štivu koje zahtijeva visoku čitaočevu upućenost u kanonske i apokrifne tekstove i temeljitu teološku obrazbu. Vičić je autor i kraćega epa „Tieneide” („Thieneis”, 1686) koju je posvetio sv. Kajetanu, zaštitniku teatinskoga reda čiji je bio član.

Pomak interesa prema internacionalnim hagiografskim temama vidljiv je i u epiliju *Ignjata Đurđevića* (1675-1737) o velikoj pokajnici sv. Margareti iz Cortone („Sanctae Margaritae Cortonensis admirabilis ad paenitentiam pietate-mque conversio”). To djelo ostalo je u rukopisu i nije registrirano ni u najautoritativnijim popisima pjesnikove ostavštine; nadamo se da će uskoro doživjeti prvo izdanje.

3.

U galantnom i prosvjetiteljskom 18. stoljeću izrazitu prevagu imaju didaktačni epovi, a njima uz bok stoje i golemi prijevodni epovi. Znameniti *Ruder Bošković* (1711-1787) autor je epa „O pomrčinama Sunca i Mjeseca” („De Solis ac Lunae defectibus” 1760), o Newtonovoj astronomiji i optici, koji je s prekidima pisao 25 godina. No Bošković je i glavni savjetodavac sugrađaninu, dubrovačkom svećeniku *Benediktu Stayu* (1714-1801), latinistu u službi dvaju papa, Klementa XIII. i Klementa XIV. Još u Dubrovniku kao tridesetogodišnjak dovršio je Stay didaktički ep *Philosophiae ... versibus traditae libri sex* o Descartesovoj prirodnoj filozofiji i etici, koji je objavljen 1744. o stotoj obljetnici Descartesova djela *Principia philosophiae*. Ep obaseže više od 10.200 stihova, a kasnije ga je autor proširio za još gotovo tisuću stihova. Na poticaj brata Krista i Rudera Boškovića u deset je knjiga prikazao Newtonovo učenje *Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem*: ionako impresivan opseg djela, koje broji više od 24.000 heksametara, povećavaju Boškovićeve bilješke, pa i pozamašni prozni ekskurzi. Između objavljivanja prvoga i posljednjega toma toga golemog djela proteklo je gotovo četrdeset godina (1755-1792).

Anakroničnu vitalnost hrvatskoga latinizma u predvečerje Francuske revolucije potvrđuju još neki veliki dubrovački epičari. Isusovac, profesor retorike, neobično plodan epigramatičar, *Rajmund Kunić* (1719-1794) najveću je slavu u suvremenika ipak postigao kao prevodilac s grčkoga. Njegov prepjev „Ilijade” (1776) prema širokoj međunarodnoj suglasnosti najbolji je prepjev toga Homerova epa na latinski; poslužio je kao predložak Vicenzu Montiju za njegov klasični talijanski prijevod. Kunićev učenik i redovnički subrat *Bernard Zamanja* (1735-1820) na učiteljevu se tragu najviše afirmirao prevodeći s grčkoga, a kruna je takva posla prijevod „Odiseje” (1777); u raznovrsnoj Zamanjinjoj ostavštini ističu se i dva didaktična epa, „Jeka” („Echo”, 1764), u kojima je obradio akustične, meteorološke i astronomske fenomene, te „Zračni brod” („Navis aëria”, 1768), o letjelici koja bi se pokretala s pomoću četiriju balona.

U tom, 18. stoljeću pojava je za sebe „Alegorijska pjesma o nedaćama vlastita doma i obitelji” („De casibus domus atque familiae suae carmen allegoricum”) dubrovačkoga patricija Vladislava Gučetića (1678-1746). Riječ je o neobično zanimljivom žanrovskom hibridu, alegorijskoj autobiografiji ispriповijedanoj u tradicionalnom epskom stihu (više od 2500 heksametara), s mnogim pripovjednim postupcima karakterističnim za epsku tradiciju. I taj višestruko intrigantan sastavak tek treba biti objavljen (AMB rkp. 242).

4.

Suprotno dojmu koji bi se mogao steći kad se prelistavaju povijesti novije hrvatske književnosti, latinska produkcija živa je i u 19. stoljeću, pa i daleko nakon simbolične 1847. kad latinski prestaje biti službenim jezikom Hrvatskoga sabora. Uglavnom je riječ o prigodnom pjesništvu i kraćim formama, no ima i iznimaka. Među njih, primjerice, pripada „Dioklijada” („Dioclias”), Makaranina *Josipa Čobarnića* (1790-1852), prvi put posmrtno tiskana 1881, troknjižni ep posvećen legendi o kršćanskim mučenicima u Salonu za vrijeme cara Dioklecijana. Povijesti mjesne crkve posvećeni su i epiliji o solinskoj i zadarskoj crkvi te solinskim mučenicima („Ecclesia Salonitana”, „Ecclesia Jaderitina”, „Martyres Salonitani”).

No, kad je riječ o 19. stoljeću, latinizmu i baštini koja još čami u rukopisima, jedno se ime nameće prije svih drugih. Za *Vlahom Getaldićem* (1788-1872) uzalud ćemo tragati u kazalima hrvatskih književnih povijesti. Iako je njegov autorski i prevodilački opus golem, imao je nesreću da je pjevao na krivim jezicima u krivo vrijeme: na talijanskom i latinskom, i to uoči, za vrijeme, pa i poslije nacionalnoga Preporoda. Za života je od autorskih tekstova objavio razmjerno malo, uglavnom prigodnice u čast carskih posjeta, imendana, vjenčanja, biskupskih inauguracija, pa i jedan govor prigodom osnivanja središnjega poljoprivrednoga društva u Zadru. No glavnina njegova autorskoga

opusa ostala je u rukopisima. Najveći dio njegove ostavštine čuva se u Arhivu Male Braće, nešto građe nalazi se i u dubrovačkoj Znanstvenoj knjižnici, ukupno dvadesetak pozamašnih svezaka. Ili, da se poslužimo modernim tehnološkim mjerilima: njegovi presnimljeni rukopisi ne stanu na jedan DVD.

Najveći tekst koji je Getaldić za života objavio tiskom nije nijedan od njegovih brojnih autorskih sastavaka nego latinski prepjev Gundulićeva „Osmana”, tiskan u Veneciji 1865. Za domaće sudionike ovoga skupa nije potreban podsjetnik; našim inozemnim prijateljima valja reći da se radi o kanonskom djelu hrvatske književnosti, epu koji je najvjerojatnije nastao u trećem desetljeću sedamnaestoga stoljeća i punih dvjesto godina ostao u rukopisu. Za hrvatske političke i kulturne reformatore početkom 19. stoljeća „Osman” je kulturni tekst: u njemu se afirmira slavenstvo, borba protiv tuđina, kršćansko zajedništvo. O simboličkoj poziciji toga epa u nacionalnoj kulturi govori i to da je 1818. dvojezični latinsko-hrvatski proglas za pretplatu koja bi omogućila njegovo tiskanje napisao Antun Mihanović, autor teksta suvremene hrvatske himne.

Taj, dakle, ep, koji je početkom 19. stoljeća bio korišten kao jedan od ključnih dokaza hrvatske samosvijesti, Vlaho Getaldić odlučio je prevesti na latinski. Što je pritom točno imao na umu, pomažu nam razumjeti dva predgovora, *Nuncupatio* i *Ratio operis*, koji su predmetnuti njegovu prepjevu. Prvi od njih zapravo je posveta djela Dubrovniku, u kojoj se ne štede pohvalni epiteti rodnomu gradu, a sam se prepjev naziva autorovim životnim djelom (*extremus laborum meorum fructus*). U drugom, pravom predgovoru, nakon Gundulićeve biografije i bibliografije, navodi se izdanje kojim se služio: Martecchinijevo iz 1826, a za 14. i 15. pjevanje poslužio se Sorkočevićevom dopunom. Dvije su ga pobude vodile: s jedne je strane, kaže, htio da Gundulićevo „slavno djelo” predstavi Europi, u kojoj – usprkos tolikom mnoštvu jezika – latinski još uvijek (1865!) ima ulogu prestižnoga jezika (*communis hominum conciliatrix, doctrinae vinculum*); s druge ga je strane poticao primjer slavni sugrađana prevodilaca, čija imena ne navodi, ali nije teško pretpostaviti da prvenstveno misli na Kunića, Džamanjića, pa i Ferića. Dvojicu prethodnika na istom poslu, prevođenju „Osmana”, poimence spominje: Džamanjića, čiji je latinski ulomak od tridesetak stihova bez ikakvih intervencija preuzeo u petom pjevanju (5,14-43), i Faustina Galjufa, koji se tek pripremao da Gundulićev ep prevede na latinski. Tako dvojako motiviran Getaldić se, na tragu ulomka iz Appendinijevih *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia, e letteratura dei Ragusei*, zapitao o vrsnoj pripadnosti Gundulićeva djela, je li posrijedi doista ep, i zaključio da usprkos stanovitim atipičnostima nema dvojbe o žanrovskoj pripadnosti „Osmana”. U tom čvrstom uvjerenju odlučio je svoj prepjev utemeljiti na izrazu žanrovskoga klasika, Vergilija, za kojega izrijekom kaže da mu je bio vođa i učitelj (*ducem et magistrum habui summum Maronem*). Nije se ska-

njivao, kako kaže, „Vergilijevu tekstu, koji je Gundulić gotovo doslovce preuzeo”, vratiti njegov prvobitni metar, ne mijenjajući ni u čemu „nedostižni uzor”. Naravno, takav *Gondula mutatus in melius* teško da odgovara modernim prevodilačkim idealima, a danas znamo i to da 1865., usprkos Getaldicevoj pobožnoj nadi izrečenoj u predgovoru, latinski više ni izdaleka nije bio univerzalni jezik Europe; na njemu se više ne pišu stihovi, a ako se pišu, to su *Franciscae meae laudes*, a ne epski heksametri.

5.

Za kraj, dopustite mi da podsjetim na jednu simboličnu koincidenciju. U temeljnom priručniku neolatinstike, pokojnoga profesora Jozefa IJsewijnja i Dirka Sacréa, odjeljak o poeziji počinje upravo pregledom epike. Na samom početku toga poglavlja čitamo o tome kako je latinska epika zapravo prestala postojati sredinom XX. stoljeća: *At the final decline of Latin, after World War II, an Italian diplomat, Ippolito Galante, used Sanscrit traditions to write his Saniucta (Rome 1957), which most probably will remain for ever the last epic poem written in Latin.* („Companion to Neo-Latin Studies”, Part II, Leuven 1998). Stjecaj okolnosti je htio da u Splitu te iste godine jedan entuzijast, svećenik Ivan Baković (1883-1960) pretoči u latinske heksametre kanonski ep hrvatske književnosti 19. stoljeća, „Smrt Smail-age Čengića” Ivana Mažuranića („Mors Smail-age Čengić”). Šapirografirani tekst, ne računamo li kratak polemički osvrt u stručnom klasičnofilološkom glasilu (V. Gortan, „Živa antika” VIII/2), ostao je u suvremenika bez ikakva odjeka, baš kao i ponovljeno izdanje – zapravo prvo u strogom smislu riječi – u časopisu „Latina et Graeca” (34/1989). Tek je nedavno na nj argumentirano upozorio Bratislav Lučin (*Komparativna povijest hrvatske književnosti: Zbornik radova I, Split 1998*).

U najvećem broju velikih hrvatskih knjižnica prvobitna Bakovićeva teksta, po svemu sudeći, danas nema, a i ondje gdje ga ima prava je vještina do njega doći: hvarškoga dominikanca elektronski katalozi sustavno brkaju s istoime-nim plodnim autorom udžbenika poslovne korespondencije. Taj nezasluženi zaborav, kao i u Getaldicevu slučaju, povod je za jednu drugu raspravu, u nekoj drugoj prigodi. Za naš današnji zaključak najvažnije je to da je novolatinska Kaliopa utihnula istodobno u onom istom prostoru gdje se i prvi put oglasila: između dviju jadranskih obala.

Ivo Goldstein

Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant

Odnosi Bizanta i Hrvata održavali su se dugo i bili su vrlo slojeviti, jer je Carstvo na hrvatskom prostoru bilo na razne načine prisutno gotovo isto toliko koliko je i trajalo: dakle, gotovo punih 12 stoljeća. Tijekom tih stoljeća, bez obzira što su osnovne društvene i ideološke postavke ostajale u načelu nepromijenjene (kršćanstvo kao vjera, helenistička kultura i rimski pravni sustav),¹ ipak se mnogo toga promijenilo i u Carstvu i na hrvatskom prostoru. Tako su se i utjecaji Bizanta na hrvatske zemlje i na Hrvate na jedan način očitovali u 6., a na drugi u 12. stoljeću. Očigledno su u tim višestoljetnim doticajima izmjenjivala razdoblja konjunktura i kriza, odnosno vremena intenzivnih događanja i kontakata, i vremena kada tih kontakata gotovo da nije ni bilo.²

Bizantsko je Carstvo neusporedivo najviše djelovalo i utjecalo na zbivanja u primorskim dijelovima Hrvatske. Utjecaj na dinaridski i panonski pojas bio je bitno manji, i u pravilu neizravan. Vrlo se slično ponašaju i bizantski historičari: oni se stoljećima kontinuirano zanimaju za istočnojadransku obalu, ali gotovo nimalo za unutrašnjost, odnosno za kontinentalna područja zapadno od Drine. Stoga će se ovaj tekst prvenstveno baviti prijadranskim prostorima.

Mnogi su se istraživači bavili različitim vidovima bizantske povijesti na istočnojadranskoj obali, ali ih se vrlo malo, a ta nekolicina tek periferno, zapitala: što to uistinu predstavlja Bizant na tom području? Što je to što dokazuje nazočnost Bizanta? Na to pitanje, ako ga se promatra na razini političkih događaja, prilično je lako odgovoriti, jer se odgovor sužava na slijedeće: da li je postojala neposredna bizantska vlast, odnosno kontrola nad zbivanjima iz Carigrada na istočnojadranskoj obali ili nije. Ako jest, Bizant je tu, ako takve vlasti ili kontrole nema, nema ni Bizanta. No, budući da iz ranoga srednjega vijeka ima u pravilu vrlo malo podataka, tako su i o tome kako je funkcionirala bizantska vlast na istočnojadranskoj obali saznanja vrlo oskudna. Da bi se o tome nešto više reklo, potrebno je u analizu uključiti i druge pojmove.

Još su stari Grci, a onda i Bizantinci baratali pojmom „politeia” (πολιτεία), koji je na više načina označavao osobitosti života u njihovoj državi. On je višeznačan: građansko pravo, državna uprava, državni sustav, vlada, državna uredba, državni ustav, te uređen državni život, a suprotno ovom posljednjem jest rat – „polemos” (πόλεμος). Dakle, ako bizantsku vlast shvatimo kao „politeiu”, ona se od 7. stoljeća nužno suočava s različitim načinom života susjednih Slavena, Hr-

¹ Ostrogorski, *Istorija*, 48 i d.; Ostrogorski, *Povijest*, 9 i d.

² Opći pregled, Goldstein, *O naravi*; detaljnije za razdoblje do 9. stoljeća, Goldstein, *Bizant na Jadranu*.